MIKIEL ANTON VASSALLI

(*Jorbot mal-Għadd ta' Diċembru, 1936, paġ. 127*)

Sena wara li stampa il-Grammatka Maltija bit-Taljan, Vassalli ħareġ il-Ġabra ta' Qwiel u Proverbji Maltin imsejħin *Motti, Aforismi e Proverbi Maltesi* li fissirhom ukoll bit-Taljan u magħhom żied xi noti.

F'għeluq l-artiklu tiegħu fil-*Journal des Savans* (1829), De Sacy semma wkoll din il-biċċa xogħol ta' Vassalli u f'paġna u nofs tkellem fuq millinqas tnax-il-proverbju u beda b'"Dak li għandek tagħmel, agħmlu fis u ħażin", "Għajnejn żoroq joqtlu n-nies fit-toroq", "Għarusa ġdida kullma tmiss ifuħ", eċċ. u kollha kemm huma stampahom b'ittri Għarbin fejn wera li dawn il-qwiel mhumiex mibnijin ħlief bi kliem Għarbi.

Qabel Vassalli, De Soldanis kien ukoll ġabar bosta qwiel Maltin li jinsabu f'manuskritt il-Bibljoteka taħt l-isem ta' *Apoftegmi e Proverbi Maltesi*, iżda l-ġabra ta' Vassalli tgħodd wisq iżjed minn ta' De Soldanis.

Il-ġabra ta' Vassalli fiha 863 qawl; biċċa minnhom magħmulin vrejjes imqabblin, iżda l-biċċa l-kbira magħmulin sentenzi. Għalkemm nistgħu ngħidu li Vassalli nqeda bil-manuskritt tal-Qwiel ta' De Soldanis, f'bosta minn dawn il-qwiel hemm kliem li ma jaqbelx f'kollox ma' dak tal-manuskritt ta' De Soldanis. Xi ftit mill-qwiel qabbilhom ma' tal-Għarbi u kull qawl fissru bit-Taljan.

Il-qwiel jew proverbji huma l-mera tar-ruħ, tad-drawwiet u tal-qalb tal-poplu u għalkemm ħafna minnhom issibhom jaqblu ma' Taljani jew Sqallin, il-qatgħa ta' kliemhom u xi ħsibijiet li fihom, tagħżilhom għalihom bħala, biex ngħidu hekk, ħaġa tagħna għalkemm ħaddieħor għandu sehem minnha. F'dil-ġabra li għamel, Vassalli jidher li ħadem bl-akbar għaqal u sabar, u f'kull qawl, barra r-reqqa ta' bniedem li jaf jiżen u jgħożż il-għerf ta' misserijietna, huwa wera l-ħrara li qwielhom jibqgħu f'fommna kif wiritniehom sħaħ u safjin u kif jixraq li nerfgħuhom.

Dawn il-Qwiel isemmiehom Badger fil-*Guide to Malta and Gozo* (1836), paġ: 91 bħala biċċa mill-folklore Malti. "Il-mejjet Vassalli" igħid Badger" ħareġ ġabra ta' dawn il-qwiel,

snin ilu, bi traduzzjoni Taljana u b'xi tifsir tagħhom, illi fl-istîl safi tagħhom u fit-tagħlim tagħhom, fil-għamliet tagħhom figurativi u mwegħrin, fihom bosta minn dak is-sens tajjeb ta' moħħ ix-xjuħ Maltin. U, kif igħid ukoll Vassalli fil-Prefazzjoni ta' din il-ġabra, " Il-proverbji, massmi, sentenzi, qwiel u frażijiet kollha, illi l-Maltin baqgħu jżommu mill-ibgħad żminijiet, minn nisel għal ieħor bla ma qatgħu qatt, jiffurmaw bħal *kodiċi* nazzjonali, imsaħħin minn żmien għal ieħor bis-siġill u l-wetqa tal-ġrajjiet jew tiġrib ta' dak jew ta' dan il-proverbju, illi, kif wieħed isemmgħu, dlonk jagħraf kemm hu tassew minnu."

Xogħol ieħor ta' Vassalli, skond ma jistqarr Schlienz (Ara *Views on the improvement of the Maltese Language*, eċċ. paġ.40) hija t-traduzzjoni ta' *l-Istorja tas-Sultan Ċiru* li deħret stampata mingħajr l-isem tat-traduttur sentejn wara mewtu, jiġifieri fl-1831, fi ktejjeb ta' 123 faċċata bl-istess ortografija tal-Grammatka Maltija tiegħu tal-1827. Aħna ma nafux meta Vassalli għamel din it-traduzzjoni, iżda nistgħu nqisu li iktarx għamilha għal ħabta tal-1825 meta kien igħin lil Jowett f'xi kotba tat-tagħlim. Ktieb ieħor ta' l-istess daqs u karta, u miktub bl-istess ortografija,deher sena wara (1832), bil-Malti u bl-Ingliż taħt l-isem ta' *Ktyb yl Qari fuq bosta ħwejjeġ maħtura minn kotba kattolici.*

L-Istorja tas-Sultan Ċiru hija meħuda mill-*Histoire Ancienne des Egyptiens, des Cartaginais etc.* ta' M. Rollin, 1740. Tome Premier, Livre Quatrieme. Chap. I. *Histoire de Cyrus.* Bħala l-ewwel xogħol ta' traduzzjoni ta' din il-għamla nistgħu ngħidu illi Vassalli wera sengħa kbira f'dak iż-żmien meta l-Malti miktub ma kien għadu mħaddem b'xejn, u flimkien ma' l-ortografija, nistgħu ngħidu li f'din ħoloq bidu ta' stîl malti. Ma nistgħux ngħidu li hu tajjeb f'kollox: u bħalma nsibu li hu għandu xi għiltijiet fil-kitba ta' xi kliem fejn jikser xi reguli tal-fonetika u tal-morfoloġija, hekk ukoll huwa aħrax, iebes f'xi qwiel, kif ukoll nieqes mid-dehen fil-għażla ta' kliem malti mexxej, billi jħobb jinqeda ż-żejjed minn kliem qadim u mejjet jew kliem iktarx għarbi milli malti. Fil-qlib tiegħu mill-Franċiż ta' Rollin għall-Malti jidher li Vassalli mhux dejjem mexa bir-reqqa kollha fuq it-test; f'xi bnadi jidher li żied u żejjen u fi bnadi oħra qabeż u naqqas. Fuq hekk nisiltu biċċa mit-Tieni Taqsima tat-test franċiż u nxebbhuha mal-Malti ta' Vassalli: "Cyrus ne fut point éblasse de tout cet éclat, et sans rien critiquer ni condanner il fut se maintenir dans les principes qu'il avoit reçus des son enfance. Il charmoit son grand-père par des

faillies pleines d'esprit et de vivacité, et gagnoit tous les coeurs par des manières nobles et engagementes."

Vassalli jaqlibha b'dal-mod :

" Ċiru b'dik id-dija tal-qorti Miedja xejn ma stagħġeb, anqas mela għajnejh, li qatt ma kienu mdorrijin jitgħammxu bid-doħħan u bin-nefħa; imma qatt la kien jitniffes, anqas igħir jew imieri, jara x'jara; u hekk għaraf jibqa' jżomm ruħu, kif kien trabba f'daru bi kliemu mwieżen u meqjus. Billi kien jaf iġib ruħu ma' nannuh, u kien jislitlu qalbu bi kliemu, dak kien sar iħobbu wisq, u ma' ftit żmien daħal fil-qlub ta' kulħadd".

L-Istorja tas-Sultan Ċiru hija stampata fi ktieb żgħir li fih 123 faċċata. Barra mill-biċċa ta' hawn fuq, jaqbel li qabel ma nitkellem fuq ħaġ'oħra, nislet biċċa oħra minn din il-ġrajja, u sew sew l-aħħar biċċa li biha tagħlaq l-Istorja tas-Sultan Ċiru u li kif jidhirli hija waħda mill-aħjar għal dak li hu stîl : "Malli xamm illi wasallu waqt il-mewt, bagħat għal uliedu, u għal kbarat tas-Saltna tiegħu, u wara li iżża ħajr 'l Alla minn kullma kien għamel miegħu f'ħajtu, u talbu illi jżommlu taħt idejh u jħares 'l uliedu, il-ħbieb tiegħu u l-patrja tiegħu, għamel u ħalla sultan warajh il-Kampis ibnu l-bikri, u ħalla lil ibnu l-ieħor, li kien ismu Tangħossar, bosta gvernijiet kbar : u wissiehom it-tnejn u għarrafhom illi t-tronijiet idumu, igħaddu 'l quddiem u jinżammu tajjeb u bla biża' kemm-il-darba issir fihom is-sewwa t'Alla, il-ftehim bejn l-aħwa, u jingħamlu l-ħbieb tal-qalb: u le bil-kotra tat-tropop u tal-pajjiżi, anqas bil-għana; u qalilhom:

Uliedi ! Jiena nwissikom illi tweġġgħu 'l Alla, u bl-isem Tiegħu tweġġgħu 'l xulxin jekk tixtiequ togħġbu lili wkoll għalli ġej.....

Wara l-biża' t'Alla, ibżgħu mill-bnedmin, u miż-żmien li għadu ma ġiex fuqkom...

...Ġismi mbagħad, ja uliedi, wara illi ma jkunx ħaj, la tagħalquhulix fid-deheb, fil-fidda, jew f'ħaġ'oħra li tiswa': *Rodduh minnufih lill-art.* Ma tingħatax ħaġa ehna milli wieħed jiħtalat u jiġġissem ma' l-art li għajxitu, ma' l-omm tal-bnedmin kollha."

Barra minn dil-biċċa xogħol Vassalli, kif fissirna qabel, kien għamel it-traduzzjoni tal-Vanġelji bil-Malti, li hu kien beda fl-1823. Qablu, kif fissirna wkoll, ċertu Giuseppe Marin Canolo kien qaleb bil-Malti il-*Vanġelju ta' San Gwann.*

Vassalli, fiż-żmien ta' dwar ħames snin kien laħaq għamel it-traduzzjoni tal-Vanġelji ta' San Mattew, San Mark,

S. Luqa u S. Ġwann. F'Awissu tal-1828, kif semmejna qabel, kien qabad it-traduzzjoni u baqa' sejjer b'dan ix-xogħol sal-bidu ta' Jannar tal-1829. Meta Vassalli miet, fit-12 ta' Jannar, hu kien għad kellu f'idejh il-provi ta' xi traduzzjoni tal-Vanġelji jew ta' l-Atti. Kif nafu, dawn il-Vanġelji, bl-Atti magħhom, ħarġu fi ktieb, mill-Istamperija ta-Watts, f'Londra fl-1829 jiġifieri ftit xhur wara li mietVassalli.

It-traduzzjoni maltija ta' dawn il-Vanġelji u Atti, bħala l-ewwel traduzzjoni maltija li saret, tħalli barra t-traduzzjoni tal-Vanġelju ta' San Ġwann magħmula minn Canolo (1822) hija mill-aħjar għar-reqqa u għażla ta' kliem u frażijiet, għalkemm, meta xxebbahha ma' dik ta' ilsna oħra, insibu li Vassalli mexa wisq kelma b'kelma mal-kliem u mal-kostruzzjoni tat-test tal-Volgata.

Din il-ħaġa tidher aktar u iktar meta nqabblu t-traduzzjoni tiegħu ma' dik, li hemm fit-tieni edizzjoni tal-Vanġelji, eċċ, maħruġa mis-"*Society for Promoting Christian Knowledge*" u stampata fl-1847 minn Gabriel Vassalli, it-tifel ta' Mikiel A. Vassalli, u li fiha żdiedu l-Ittri jew l-Epistli u l-Apokalissi. Fit-traduzzjoni tal-Vanġelji, Vassalli mexa, għalhekk, wisq bir-reqqa milli meta qaleb "Il-Ħajja tas-Sultan Ċiru" fejn it-traduzzjoni kienet ħielsa għall-aħħar, bit-tiżjid u tnaqqis ta' kliem li fiha.

Sew it-traduzzjoni tal-Vanġelju ta' San Ġwann minn Canolo kemm dik li hemm fil-Vanġelji tat-Tieni Edizzjoui Maltija (mill-Ingliż) ta' Vassalli, li fiha, kif semmejna qabel, saru xi tibdil u tiswijiet minn Camilleri, f'xi kliem u bini ta' qwiel, huma aħjar minn dik fl-ewwel edizzjoni ta' Vassalli; iżda biex nagħtu ħjiel u nuru x-xebh ta' dawn it-traduzzjonijiet bejniethom, inġibu hawnhekk xi bċejjeċ ta' kull edizzjoni u magħhom xi bċejjeċ tat-traduzzjoni ta' Canolo mill-Vanġelju ta' San Ġwann:—

(L-ewwel Ediz. 1829) Vassalli

Għaliex ġejt nifred il-bniedem minn missieru, u l-bint mn'ommha, u l-kenna minn ħmietha. (Matt. X 35).

U filli wieġeb Ġesù qallhom: Morru wasslu lil Gwân li smajtu, li rajtu. (Matt. XI, 4)

Il-għomi jaraw, il-għorox jimxu, l-imġiddmin jindafu, l-imtarrxin jisimgħu, il-mejtin iqumu, il-foqra jitbaxxru bl-inġil. (Matt. XI, 5),

Ġesù immela tala' fuq il-ġebel: u hemma kien qiegħed mad-dixxipli tiegħu. (San Ġwann VI, 3)

Hawn tifel, li għandu ħames ħobżiet tax-xgħir u ħutejn: iżda dawna xinhuma bejn kotra nies hekk kbira? (San Ġwann, VI, 9).

U wara illi mtelew, qal lid-dixxipli tiegħu: Iġimgħu l-ksur li fadlu biex ma jirtmewx (San Ġwann VI, 12).

Iżda huwa qalilhom: Jiena-jien, la tibżgħux. (San Ġwann VI, 20).

(It-tieni Ediz. 1847) Vassalli

Għaliex ġejt inġieled il-bniedem ma' missieru, u l-bint m'ommha, u l-kenna ma' mdannitha. (San Matt. X, 35)

Wieġeb Ġesù u qallhom. Morru uru minġdid lil Ġwan daka li intom tisimgħu u taraw (Matt. XI, 4).

Il-għomi jaraw u l-għorox jimxu, l-imġiddmin jindafu u t-torox jisimgħu, il-mejtin iqumu, u l-foqra għandhom l-evanġelju mxandar fosthom. (S. Matt. XI, 5).

Ġesù immela tala' fuq il-ġebel, u hemma qagħad mad-dixxipli tiegħu. (San Ġwann VI, 3).

Hawn tifel li għandu ħames ħobżiet tax-xgħir u żewġ ħutiet: iżda dawn xinhuma għaldaqshekk nies? (San Ġwann VI, 9).

Wara illi mtelew, qal lid-dixxipli. Iġimgħu l-ksur li fadlu, biex ma jintilef xejn. (San Ġwann VI, 12).

Imma huwa qallhom, jiena hu la tibżgħux. (San Ġwann VI, 20)

Canolo (1822)

Ġesù emmela tala' għal fuq muntanja, u hemm qagħad mad-Dixxipuli tiegħu. (San Ġwann VI, 3).

Hawna tfajjel, li hu għandu, ħames ħobżiet tax-xgħir u żewġ ħutiet: emma dawna xinhuma għal ġmigħa hekk kbira tan-nies? (San Ġwann VI, 9).

U meta xebgħu, qal lid-Dixxipuli tiegħu: Laqtu l-loqom li fadlu, biex ma tintilfux. (San Ġwann VI, 12).

Eżda huwa qallhom: Jiena hu, la tibżgħux. (San Ġwann VI. 20).

Kif wieħed jista' dlonk jara, it-traduzzjoni ta' Vassalli għalkemm tista' tkun iżjed kelma b'kelma mat-test tal-Volgata latina, hija f'xi bnadi ħarxa u mhux hekk mexxejja daqs dik tat-Tieni Edizzjoni u f'xi kliem daqs dik ta' Canolo.

Jixraq hawnhekk li nsemmi fuq hekk il-fehmiet tal-ħabib tiegħi, il-Professur Dun Pietru Pawl Saydon li

li għoġbu jislifni l-istudju li għamel fuq l-Istorja tal-Bibbja Maltija (miktuba bl-Ingliż u bil-Malti) li għadha manuskritt fejn, għal dik li hi traduzzjoni tal-Vanġelju ta' San Ġwann magħmula minn Canolo, igħid illi "Canolo mexa bil-ħsieb li jfisser bir-reqqa t-test latin u b'mod ċar u ħafif mingħajr ma qagħad ifittex it-tirqim ta' stîl. Xi tibdil ċkejken, bħal ma ngħidu aħna, taqlib ta' kliem, tibdil ta' kelma ma' oħra, tħassir ta' kelma żejda, u żieda ta' partiċella, kienet issebbaħ u tagħti qawwa lill-kliem....... iżda wieħed jistqarr illi t-traduttur xi mindaqqiet jikser il-ħemda ta' li stîl billi dlonk il-kliem jibnih fuq ix-xeħta semitika. Fuq hekk it-traduzzjoni ta' Canolo tiġi li ħabġiet tisboq lil dik ta' sieħbu Vassalli li għax u kiteb fi żmienu u miżmum bħala traduttur aħjar minnu."

Meta jiġi biex jitħaddet fuq Vassalli, fost ħwejjeġ oħra, il-Professur Saydon jagħti dawn il-fehmiet:—

"It-traduzzjoni ta' Vassalli tgħaqqad iż-żewġ ħwejjeġ li huma meħtieġa fi traduzzjoni, jiġifieri illi l-kliem ifissru sewwa u ċar. Is-sens maħtuf kollu kemm hu u mfisser sabiħ bi stîl ħafif u xieraq. Dejjem iżomm sħiħ mat-test u jfissru bir-reqqa fil-ftietaq tiegħu kollha u, iktarx bl-istess taqsim ta' kliem.

Sabiex dejjem jimxi mat-test bla xejn ma jitbiegħed minnu, huwa jżomm ruħu rsir mat-test latin, u b'hekk iġenneb l-istîl malti u jgħarraq il-ħlewwa u l-qawwa tal-kostruzzjoni Maltija". Iżda iżjed il quddiem il-Professur Saydon jistqarr illi: Għalkemm Vassalli baqa' mwaħħal bir-reqqa kollha mat-test latin huwa għaraf jagħti lit-traduzjoni x-xeħta mexxejja, sabiħa u qawwija ta' kliem. Is-sentenzi huma dejjem mibnijin bis-sengħa u mżejnin sabiħ sabiħ bil-ġmiel kollu ta' l-istîl semitiku. It-traduzzjoni ta' Vassalli fuq daqshekk wisq fil-bogħod, jekk qatt, insibu li ħaddieħor sata' jgħaddiha".

Band'oħra jissokta jgħid ukoll: "It-traduzzjoni ta' Vassalli, għalkemm kienet ħarġitha Xirka Protestanti u fl-*interessi ta' Knisja Protestanti*, tista', sa ċertu pont, titqies bħala biċċa xogħol Kattolika, billi hemm miġjub fiha, kelma b'kelma kemm sata' jkun, l-istess test illi taqra l-Knisja Kattolika fit-tagħlim tagħha u fil-liturġija tagħha. Jiena ma nafx x'kienet ir-raġuni li ġagħlet lix-Xirka Missjonarja tal-Knisja Ingliża tinqeda b'din it-traduzzjoni li fiha m'hemmx ħlief divrenzja wisq ċkejkna meta tqabbilha ma' dik li taqra l-Knisja Ingliża. Iżda dawn id-divrenzji ċkejkna dlonk tneħħew meta ħarġet it-traduzzjoni l-oħra tat-Test-

ment kollu ftit snin wara taħt l-isem ta' : "*Il-Aaqda il-Jdida ta' Sidna Jesu Kristu*, Malta, 1847".

Il-Professur hu tal-fehma, bħali, illi t-traduzzjoni tat-Testment il-Ġdid maħruġ fl-1847, mhix ħaġa oħra ħlief dik ta' Vassalli, u fiha m'hemmx imbiddel ħlief xi kelma 'l hawn u 'l hinn, u wisq fil-bogħod xi qawl, jew biex tkun iktar taqbel mat-test Ingliż jew biex tiftiehem aħjar bil-bidla ta' kelma qadima ma' oħra iżjed mexxejja. Xi divrenzja wkoll tinsab fil-kostruzzjoni grammatikali, l-iktar fit-tempijiet tal-verbi; hekk fejn Vassalli jgħid: *mehmumin*, Mark 2. 17, *jid-hnu*, 6. 18, *xebb*, Luqa 7. 14, *titħaqqux* 21, 9 *fin-naxâr*, Atti 21. 34, fit-traduzzjoni tat-tieni edizzjoni nsibu: *morda*, *jidilku*, *żagħżugh*, *titbeżżgħux*, *ġewwa s-swar* u tarġa' fejn Vassalli jgħid : *Kont nara*, Luqa 10, 18, *Kienu jżommuh* 4, 42, *Kien igħidilhom*, Mark 1, 22. fit-traduzzjoni tat-tieni edizzjoni nsibu: *rajt*, *żammewh*, *qalilhom* u fejn f'dik ta' Vassalli naq-raw: *il-qaddej il-ħażin*, Matt. 24, 48, *u billi fil-waqt idduna fih in-nifsu mill-qawwa li kienet ħarġet minnu*, *filli dar lejn il-ġemgħa*, eċċ. Mark 5. 30 fit-tieni edizzjoni naqraw: *il-qaddej ħażin*; *U minnufih nduna fih in-nifsu mill-qawwa li ħarġet, u dar mill-ġemgħa*, eċċ.

(Jissokta)

A. C.